

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM TRES MONTES

BUJDOSÓ ÁDÁM
AQUINÓI SZENT TAMÁS A VILÁG ÖRÖKKÉVALÓSÁGÁRÓL

A Kr. u. XIII. századi keresztény Nyugat egyik legnagyobb teológiai-filozófiai vitája a világ örökkévalóságának kérdéskörében folyt. Aristotelés mozdulatlan mozgatóról szóló tanításából (Aristot. *Phys.* 7. 1) ugyanis az következett, hogy ha a mozdulatlan mozgató örök, akkor örökké mozgat, és akkor az is örök, amit mozgat. Vagyis a világnak örökkévalónak kell lennie, ez pedig ellentmondani látszik a Szentírásnak.

A XIII. században a megválaszolandó kérdés nem az volt, hogy a világ véges vagy végtelen időtől fogva létezik-e. A IV. lateráni zsinat ugyanis 1215-ben állást foglalt ebben a kérdésben, és a zsinati döntés értelmében az lett az ortodox nézet,

hogy Isten a világot *semmiből* és *véges idővel ezelőtt* teremtette (RAHNER n. 428) és ezzel heterodoxnak minősítette az örökké létező világ álláspontját, amit korábban pl. Johannes Scotus Eriugena vagy a chartres-i iskola több tagja is képviselt. Éppen ezért a világ örökkévalóságáról szóló vita tétje ettől kezdve az volt, hogy bizonyítható-e észérvekkel, hogy a világnak van időbeli kezdete vagyis hogy a jelen pillanatot megelőző múlt véges.

Tudjuk azt is, hogy az 1220-as évekre vált követelménnyé, hogy a teológiai magiszteri fokozat megszerzéséhez a jelöltnek kommentálnia kell Petrus Lombardus Szentenciáit, azé a Petrus Lombardusét, aki szintén a véges idővel ezelőtti teremtés mellett foglalt állást. Ezért érvel úgy RICHARD C. DALES, hogy kezdetben, az 1220-as évek végén, amikor Durhami Vilmos és további két, név szerint nem ismert szerző műveivel megkezdődik a világ örökkévalóságáról írt skolasztikus quaestiók sora, akkor a témával való foglalkozást inkább a zsinati döntés és a Szentenciák kommentálásának kényszere ösztönözte, mint Aristotelés természetfilozófiai művei és az arabul író szerzők munkái, és a feladat az volt, hogy a világ örökkévalósága mellett felhozott érveket megcáfolják (DALES 50).

Az 1230-as évek második felére azonban kialakult két, egymással élesen szembenálló tábor: Philippus Cancellarius és Halesi Alexander megpróbálta összeegyeztetni Aristotelés nézeteit a keresztény tanítással, míg Grosseteste-i Róbert és Auvergne-i Vilmos szerint ezek összeegyeztethetetlenek.

Az 1240-es és 1250-es években Aristotelés természetfilozófiája egyre nagyobb súlyt kapott a vitában és mindkét tábor előszeretettel idézte Aristotelést és Kommentátorát, Ibn Rušdot, amikor azok éppen alkalmasnak bizonyultak az álláspontjuk alátámasztására. Ebben az időben, az 1250-es évek közepén írta meg Szentencia-kommentárját a ferences Szent Bonaventura és a domonkos Aquinói Szent Tamás is. A továbbiakban csak az ő álláspontjukkal foglalkozom. Bonaventura lehetetlennek tartotta a világ örökkévalóságát és határozottan elle-

ne érvelt. Érvei közül csak azokat említtem, amik különösen fontosak lesznek Aquinói Szent Tamás álláspontja kapcsán, mert komolyabb nehézséget okoznak.

Először is, ha feltesszük, hogy a világ örökkévaló, akkor végtelen idő óta létezik, de a végtelenen nem lehet végighaladni, mert a végtelen bejárhatatlan. Így tehát a világ keletkezésétől sohasem érkeznenék el a jelen pillanathoz (II *Sent.* d.1, a.1, q.2, opp.3), ezért a világ nem lehet örökkévaló.

Másodszor Bonaventura hoz egy olyan érvet, ami egy Aristotelés által megfogalmazott (Aristot. *Phys.* 3. 5; *Cael.* 1. 5; *Met.* 10. 10), de mindenki által elfogadott alapelvre épít. Ez pedig az, hogy egy időben (egyszerre) végtelen számú dolog aktuálisan nem létezhet. Az érv – ami egyébként al-Gazzālītól (1058?–1111) származik – a következőképpen hangzik: ha a világ örökkévaló, akkor emberek is öröktől fogva vannak, az emberért van ugyanis minden. Viszont az emberek élettartama véges, a lélek pedig halhatatlan. Következésképpen végtelen számú ember élt eddig, és ezért végtelen számú lélek van, ami képtelenség, hiszen egyszerre végtelen számú dolog aktuálisan nem létezhet. Ezért a világ nem lehet örökkévaló (II *Sent.* d.1, a.1, q.2, opp.5).

Harmadikként álljon itt Bonaventurának a *de nihilo* kifejezés elemzésén alapuló érve! Elmondja – a IV. lateráni zsinat döntésével összhangban –, hogy Isten a világot *ex tempore* (vagyis véges idővel ezelőtt) és *de nihilo* (azaz semmiből) teremtette. A *de nihilo* (semmiből) azt jelenti, hogy nincsen semmiféle anyagi princípium, amiből Isten a világot alkotta volna, az *ex tempore* (véges idővel ezelőtt) kikötés pedig azt jelenti, hogy a világ nem öröktől fogva áll fenn (*Brev.* 2. 1). Bonaventura azonban tovább megy és azt állítja, hogy a *de nihilo* kitételből egyértelműen következik az *ex tempore* is. Mivel a világot Isten a semmiből teremtette, ez azt jelenti, hogy nem nevezhető meg semmiféle szubjektum, amiből a világot létrehozta. Ezért a *de nihilo* kifejezésben a *de* előjárószo nem utalhat arra, hogy Isten miből hozta létre a világot, hanem

csakis eredetet jelölhet (II *Sent.* d.1, a.1, q.2, opp.6), azaz a *de nihilo* azt jelenti, hogy Isten a világot a semmi után hozta létre. Bonaventura tehát a *de nihilo* kifejezésnek időbeli értelmezést ad, ebből pedig az következik, hogy ha azt állítjuk, hogy Isten a világot semmiből teremtette, akkor egyúttal azt is állítjuk, hogy a semmi után teremtette, vagyis hogy a semmi megelőzte a világot. Ez pedig kizárja a világ örökkévalóságának a lehetőségét, olyannyira kizárja, hogy szerinte ezt soha senki nem is állította. A következőket mondja: "Azt állítani, hogy a világ örökkévaló vagy örökkévalóan teremtett és egyúttal azt is állítani, hogy minden dolog semmiből keletkezett, tökéletesen ellentétes az igazsággal és az értelemmel, [...] és pedig annyira ellentétes [az értelemmel], hogy egyetlen, bármely csekély értelmű filozófusról sem hiszem, hogy valaha is ezt állította volna. Ez [az állítás] ugyanis nyilvánvaló ellentmondást tartalmaz." (II *Sent.* d.1, a.1, q.2, concl.)

Bonaventurának ez a megnyilatkozása azért is roppant érdekes, mert éppen ez a "nyilvánvaló ellentmondás" (*manifesta contradictio*) az, aminek a lehetősége mellett Aquinói Szent Tamás elszántan érvelni fog.

Aquinói számos helyen foglalkozott a világ örökkévalóságának a kérdésével. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy a hitnek azt a tanítását, hogy a világ véges idővel ezelőtt teremtett, csak a kinyilatkoztatás révén tudhatjuk. Ha pusztán az értelemre támaszkodunk, akkor mind az időbeli teremtés, mind a világ örökkévalósága lehetséges. Ahhoz, hogy ezt az álláspontot igazolja, sorra meg kell cáfolnia a világ örökkévalósága ellen felhozott érveket. Először említék néhány érvet azok közül, amiket Aquinói könnyedén meg tud cáfolni, majd pedig azokat, amik komoly nehézséget okoznak számára.

Tamás először is a világ időbelisége mellett felhozott érvekben általános bizonyításelméleti hibát talál. A világ egészében tekintve ugyanis valamiféle individuum, márpedig individuumokra nem lehet definíciót vagy bizonyítást adni. Ugyanígy: mivel Isten szabad akarattal teremtő személy, egyéni aka-

rata nem lehet bizonyítások tárgya. A világ időbelisége ezért lehetséges, de a filozófia eszközeivel nem bizonyítható (*STh* I q.46, a.2, co.).

Az egyik fontos érv a világ örökkévalósága ellen a következő: Ha a világ örökkévaló, akkor az időbeli kiterjedését tekintve egyenlő Istennel, márpedig Istennel semmi semmilyen tekintetben nem lehet egyenlő (*Sent.* II d.1, q.1, a.5, s.c. 7). Aquinói, hogy ezt megcáfolja, Boëthius megoldására hivatkozik. Isten örökkévalósága és a teremtmény örökkévalósága nem ugyanaz az örökkévalóság. A teremtmény, még ha végtelen időn keresztül létezik is, a múltját folyamatosan elveszíti, a jövőjét pedig még nem birtokolja. Isten örökkévalósága azonban nem ilyen. Ő nem csak a jelenét, hanem a múltját és a jövőjét is birtokolja: semmit sem veszíti el a múltjából és már a jövője is az övé. "*Más dolog – mondja Boëthius – egy határtalan életen át létezni [...], s megint más a határtalan életet egészében mint jelent felölelni.*" (Boe. *Cons.* 5. pr. 6. 10) Következésképpen a világ, még ha örökkévaló is, ebben sem egyenlő Istennel.

Egy másik érv a világ örökkévalósága ellen így hangzik: Minden teremtmény a semmiből teremtetett, de minden, ami a semmiből lett, mielőtt létező lett volna, semmi volt. Ezért a világ először nem volt, és majd csak utána lett. Tehát nem lehet örökkévaló (*Sent.* II d.1, q.1, a.5, s.c.2). Ezt állította Bonaventura is: ha a világ a semmiből lett, akkor ez szükségképpen maga után vonja azt, hogy véges idővel ezelőtt kellett, hogy létrejöjjön. Tamás ezzel az állásponttal kezdettől fogva szembehelyezkedett, majd pedig egyre jobban kidolgozta ezt az elméletét. Szerinte nem áll fenn ellentmondás a semmiből való teremtés és a világ örökkévalósága között. Istennek ugyanis nem feltétlenül kell *időben* megelőznie a teremtményét, hanem elég, ha *természet szerint* előzi meg. Az, hogy a világ a semmiből jött létre, nem feltétlenül jelenti azt, hogy először semmi volt, majd pedig valami lett, hanem csak annyit, hogy a világ semmi lenne, ha Isten magára hagyná, vagyis természet

szerint a semmi előbbi a számára, mint a létezés. Ha pl. a Nap öröktől fogva világította meg a levegőt, akkor azt mondhatjuk, hogy a levegő sötétből lett világossá, nem mintha valaha is sötét lett volna, hanem mert sötét lenne, ha a Nap nem világítaná meg. (*Aet. mundi*) Ebben a példában a sötétség csak természet szerint előzi meg a világosságot. Éppen így a világ teremtettségéből sem következik, hogy valaha is semmi volt. Aquinói egy másik példát is idéz, ezúttal Szent Ágostontól, aki ezt mondja: "*A platónisták [...] úgy találták ezt értelmezni, hogy ez nem az idő, hanem az alárendeltség kezdete. Miként ugyanis – mondják – ha egy láb öröktől fogva mindig a porban lenne, mindig alatta lenne a nyoma is, mégsem kételkedne senki sem abban, hogy a nyomot valakinek a lépése okozta; és egyik a másikinál nem lenne korábbi, habár egyiket a másik hozta volna létre.*" (*Aet. mundi*) A Nap és a lábnyom példáival szemlélteti Aquinói, hogy a teremtés és a világ örökkévalósága nem feltétlenül zárják ki egymást. Tehát a világ lehet örökkévaló.

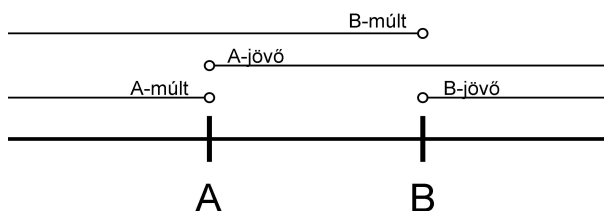
Ezután lássuk azt a három érvet, ami nehézséget okozott Tamásnak! Az első a végtelen bejárhatatlansága. Bonaventuránál láttuk, hogy ha a világ végtelen idő óta létezik, akkor – mivel a végtelen bejárhatatlan – a világ teremtésétől soha sem érkeznénk el a jelen pillanathoz (*Sent.* II d.1, q.1, a.5, s.c.3). Tamás nem tudta érdemben megcáfolni ezt az érvet. Azt mondja, hogy ez a "bejárás" mindig csak két konkrét határpont között lehetséges, és bármelyik pontot jelöljük is ki a múltban, akkor az a jelentől szükségképpen véges távolságra lesz, ami már bejárható. Vagyis az a feltevés, hogy kijelölhető olyan pont a múltban, ami a jelentől végtelen távolságra van, hamis, ezért az érv nem áll (*Sent.* II d.1, q.1, a.5, ad s.c.2). Aquinóinak ebben igaza van, ezzel azonban nem válaszolt arra a kérdésre, hogy a végtelen bejárható-e vagy sem.

A következő nehézséget al-Ġazzālī érve jelenti. Szintén láttuk Bonaventuránál, hogy ha a világ örökkévaló, akkor öröktől fogva vannak emberek is, márpedig az emberi élet véges, a lélek azonban halhatatlan, ezért mára már végtelen

számú léleknek kellene léteznie, ami lehetetlen (*Sent.* II d.1, q.1, a.5, s.c.6). Tamást ez az érv nagyon nyugtalanította, ami abból is látszik, hogy újra és újra visszatért rá, anélkül azonban, hogy érdemben meg tudta volna cáfolni. A *De aeternitate mundi*-ban azt válaszolja – és minden bizonnyal ez a legérettebb álláspontja –, hogy ez az érv nem zárja ki a világ örökkévalóságát, Isten ugyanis megteremthette a világot emberek és lelkek nélkül is, és így az első lélek a világ teremtése után végtelen, a jelenhez képest pedig véges idővel ezelőtt jött létre.

Az utolsó érvünket – és ez okozhatta a legnagyobb fejtörést Tamásnak – a ferences John Peckham (1230 k.–1292) fogalmazta meg. A következőket mondja (ld. az ábrát): "*Ha a világ öröktől fogva létezett volna és hasonlóképp léteznék a jövőben, vétessék egy pillanat a mai napban, és neveztessek A-nak. Neveztessek az egész A előtti múlt A-múltnak, és az egész A utáni jövő A-jövőnek. Vétessék ezután egy másik, későbbi B pillanat, és neveztessek az egész B előtti múlt B-múltnak, és az egész B utáni jövő B-jövőnek. Ezek után tegyük föl, hogy két egyenlő dolog közül, ha az egyiknél nagyobb valami, akkor a másiknál is, és ha az egyik nagyobb valaminél, akkor a másik is. Tegyük föl továbbá, hogy mindaz, ami tartalmaz egy másik dolgot és még valami többletet, az nagyobb a másiknál, illetve ahhoz képest valamiféle egész. Valamint tegyük föl, hogy az egyazon oszthatatlanból (pontból – Geréby György) kiinduló végtelenek egyenlők. Mindezek alapján a következő módon érvelünk: az A-múlt és az A-jövő egyenlők, mivel feltéve, de meg nem engedve egymás mellé helyezvén őket sem az egyik nem nagyobb a másiknál, sem a másik az egyiknél. Ugyanígy B-múlt és B-jövő is egyenlők. B-múlt azonban nagyobb A-múltnál, és ahhoz képest valamiféle egész. Tehát nagyobb A-jövőnél. B-múlt és B-jövő azonban egyenlők. Tehát a B-jövő nagyobb, mint A-jövő; viszont A-jövő valamiféle egész (azaz nagyobb, mint B-jövő – GGy). Tehát a rész nagyobb lesz az*

egészénél, ha azt tesszük föl, hogy az időnek nincs kezdete (azaz nem véges – GGy)." (GERÉBY 1998, 104-105)

Peckham érve

Peckham úgy mutatja ki a világ örökkévalóságának a lehetetlenségét, hogy kétféle végtelen-fogalmat használ egyszerre: az egyik szerint két végtelen egyenlőnek tekinthető, a másik szerint viszont egyik nagyobb lehet a másikonál. Ezek után természetesen ellentmondásra jut, és ez alapján azt állítja, hogy a világ nem lehet örökkévaló. Aquinóinak erre az újító felvetésre nem volt válasza, és nem is született megnyugtató válasz egészen a 19. század végéig, Georg Cantor halmazelméletének a megszületéséig.

Végezetül azt kell mondanunk, hogy Aquinói Szent Tamás a világ örökkévalóságának kérdésében egész munkássága során Aristotelés álláspontját igyekezett védelmezni és ezt még akkor is fenntartotta, amikor megoldhatatlan nehézségekbe ütközött. Számos, a világ örökkévalósága ellen felhozott érvet könnyedén megcáfolt, néhány érvvel azonban nem tudott megbirkózni. Al-Ġazzālīnak a lelkek végtelen számára vonatkozó érvére még elég jó választ adott. Bonaventurának a végtelen bejárhatóságára vonatkozó érvét inkább megkerülte,

mintsem megcáfolta volna. John Peckham újító felvetésére pedig nem tudott érdemben reagálni.

Ezek után nem meglepő, hogy Georg Cantort és halmazelméletét a 19. század végén éppen a neotomisták fogják majd felkarolni (DAUBEN 1990, 144).

BIBLIOGRÁFIA:

DALES, R. C.: *Medieval Discussions of the Eternity of the World*. Leiden – New York – København – Köln 1990.

DAUBEN, J. W.: *Georg Cantor. His Mathematics and Philosophy of the Infinite*. Cambridge (Mass.) 1979 [repr. 1990].

GERÉBY Gy.: A "semmiből teremtés" a skolasztikában. In: FEHÉR Márta (ed.): *A teremtés. Filozófiatörténeti tanulmányok*. Budapest 1996, 9–93.

GERÉBY Gy.: Utószó. A világ örökkévalósága Aquinói Szent Tamásnál. In: BORBÉLY G. (trans.): *Aquinói Szent Tamás a világ örökkévalóságáról*. Budapest 1998, 47–111.

RAHNER, K. (ed.): *Henrici Denzinger Enchiridion Symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*. Barcelona – Freiburg im Breisgau – Roma 1957³¹.

VELDHUIJSEN, P. van: The Question on the Possibility of an Eternally Created World: Bonaventura and Thomas Aquinas. In: WIS-SINK, J. B. M. (ed.): *The Eternity of the World in the Thought of Thomas Aquinas and His Contemporaries*. Leiden – New York – København – Köln 1990, 21–38.